ALBERT SOLER

EL «LLIBRE CORTÈS DE LECTURA» EN CATALÀ: A PROPÒSIT DEL MANUSCRIT F-129 DEL COL·LEGI DE LA SAPIÈNCIA DE PALMA*

El manuscrit F-129 del Col·legi de la Sapiència (a partir d'ara S) és un volum factici, compost de dos còdexs que transmeten tres obres de Ramon Llull: el primer (S^1), l'*Arbre de filosofia d'amor* (enllestit a París l'octubre de 1298) i el *Cant de Ramon* (de datació incerta però, en tot cas, no gaire allunyat de la primera obra); el segon (S^2), el *Llibre del gentil e dels tres savis* (de vers 1274-1276).

Com veurem, el volum és molt notable per diverses raons i, entre aquestes, no és la menor que pertanyi a la primera generació de còdexs lul·lians i que, com a tal, calgui situar-ne la còpia i la formació no més enllà del primer quart del segle XIV. Són indicis clars de la seva antiguitat el fet que tant S^1 com S^2 estiguin formats íntegrament per fulls de pergamí, que hagin estat copiats a dues columnes en lletra textual (per dues mans diverses), que per establir una jerarquització entre les diverses parts de les obres, i també com a elements ornamentals, es facin servir inicials filigranades que, en algun cas, són

* El present treball forma part del projecte CODITECAM LLULL HUM2005-07480-C03-01 del Ministerio de Educación y Ciencia i dels treballs del Grup de Recerca Consolidat 2005SGR 00346. Vull expressar el meu agraïment al P. Gabriel Seguí, director de la Biblioteca Diocesana de Mallorca, on es troba dipositat el manuscrit en qüestió, per les facilitats que em va brindar per a la seva consulta.

també embotides i prolongades amb extensions en *bande d'I*.[1] Tots aquests trets formals els retrobem en els manuscrits lul·lians de primera generació, tant llatins com catalans, molts dels quals van pertànyer al beat Ramon o li estan estretament relacionats; per exemple, apareixen a l'àmplia col·lecció de còdexs que el prevere mallorquí Guillem Pagès, probablement per encàrrec de Llull, va copiar entre 1274 i 1301, aproximadament.[2]

1. LA IL·LUSTRACIÓ INICIAL

Una de les característiques remarcables dels manuscrits copiats per Pagès és l'absència gairebé absoluta d'elements purament decoratius. En canvi, el volum que ens ocupa ha cridat sempre l'atenció per l'esplèndida il·lustració que li fa de pòrtic al foli 1v i que representa l'«Arbre de filosofia d'amor» que dóna títol a l'obra. En aquest cas no es tracta d'una figura prevista per l'autor, com les que acompanyen tantes obres lul·lianes (i de les quals n'hi ha abundants mostres als volums pagesians), imprescindibles per al seguiment correcte del text, sinó d'una veritable il·lustració decorativa que, a més, té unes dimensions inusuals en els manuscrits lul·lians de la primera època (vegeu làmina 1).[3]

1. «La bande d'I consiste en une ligne de couleur rouge ou bleu partant de la lettre, longeant la réglure verticale, et doublée d'une succession de traits pointus, alternativament rouge et bleu, évoquant la forme de la lettre I» (Stirnemann 1990: 59, n. 1). Entenc per inicial embotida aquella «que té les parts plenes dividides en dues seccions pintades de color diferent i separades mitjançant una línia ondulada, trencada o dentada» (Arnall 2002: 143). Vegeu làmina 4.

2. Per a aquesta col·lecció vegeu els treballs de Soler (2004 i 2006). Aquests manuscrits, malgrat que van ser copiats en un període de temps de més de vint-i-cinc anys i que transmeten (amb una única excepció) obres en català, no s'aparten del format típic del llibre universitari en llatí: ús del pergamí com a suport material exclusiu, talla mitjana, escriptura en lletra textual a doble columna, presència de rúbriques, d'inicials filigranades, d'extensions en *bande d'I* i de calderons. Fins al moment han estat identificats els sis còdexs següents: 1) Milà, Ambrosiana A.268 inf i D. 549 inf: folis 1-537, *Llibre de contemplació*. 2) Munic, Bayerische Staatsbibliothek Clm. 10504: folis 1-14v, *Tractatus compendiosus de articulis fidei catholicae*; folis 15-24, *D'oració*. 3) Killiney (Dublín), Franciscan Library Dún Mhuire B 95: folis 1-24v, *Començaments de medicina.* 4) Magúncia, Martinus-Bibliothek 220h: folis 1-54, *Art demostrativa*; folis 54v-55, *Regles introductòries a la pràctica de l'Art demostrativa*. 5) Palma de Mallorca, Biblioteca Pública 1103: folis 3-74, *Taula general*; folis 75-76, *Lo pecat d'Adam*. 6) Roma, Collegio di San Isidoro 1/38: folis 1-31, *Aplicació de l'Art general*.

3. Els còdexs lul·lians més antics no destaquen pel luxe de la seva decoració, que es limita en general a inicials filigranades i extensions en *bande d'I*. En alguns casos podem trobar inicials historiades i il·luminades amb or, com al manuscrit Clm. 10501, o fins i tot dibuixos ricament acolorits com a decoració de les figures

La miniatura a tota pàgina (malauradament força deteriorada) és emmarcada amb sanefes i presenta dos espais ben delimitats, dividits per una franja de color groc: l'inferior amb el fons de color blau i floretes blanques i vermelles, i el superior amb el fons de color rosa i floretes vermelles. Travessa els dos espais l'arbre, amb sis branques a l'inferior i el cimall pròpiament dit al superior. Al peu de l'arbre (vegeu làmina 2) dialoguen, a la dreta, al davant d'una petita construcció de la qual només és visible un angle, Filosofia d'Amor, amb una túnica blanca, sostenint amb la mà esquerra un llibre blau, amb tancador, i assenyalant amb la dreta el capdamunt de l'arbre; i, a l'esquerra, Ramon, amb llarga barba blanca, cofat amb un birret doctoral, amb un vestit marró fosc i un bastó a la mà dreta, assenyalant el llibre amb el dit índex de la mà esquerra, com si en fes acte de lliurament; al peu de la pàgina, sota la sanefa, en rúbrica, s'identifica els dos personatges pels seus noms.

A l'àmbit superior de la il·lustració hi ha dibuixades un total de vuit figures, totes assegudes (vegeu làmina 3). Quatre a l'esquerra de l'arbre: dues amb birret doctoral, entregirades, sostenen un llibre; la tercera, de cara, plega les mans en actitud d'oració;[4] la quarta és un rei. Aquesta figura coronada, asseguda en un tron, duu un ceptre rematat amb flors de lis a la mà esquerra, mentre que a la mà dreta sosté un llibre, en actitud d'oferir-lo a algú; aquest llibre és, indubtablement, el mateix que a la part inferior de la miniatura té Filosofia d'Amor, ja que és del mateix color blau (a diferència dels llibres que tenen els altres personatges) i duu com aquell un tancador. De les quatre figures de la dreta, l'última apareix amb prou feines a l'escena perquè es troba situada molt al marge de la miniatura; de les altres tres, les dues centrals porten birret doctoral i la tercera un caperó blanc i aixeca la mà dreta; aquestes tres sostenen llibres. Tots vuit personatges miren cap al centre de l'espai, allí on hi ha el cimall de l'arbre, que correspon a la fulla amb el nom «Déus», que és a qui el rei ofereix el volum.[5]

---

lul·lianes, al Clm. 18446. Potser la miniatura antiga més notable, no vinculada a una inicial, la trobem al còdex paris. lat. 3323, que ocupa una bona part de la primera columna (disset línies de pauta, de vint-i-sis), amb tota probabilitat un regal de Llull al rei Felip IV (vegeu làmina 6).

4. Sebastián (1968: 46), en un estudi de la iconografia lul·liana que no va més enllà de la descripció de la miniatura, havia suggerit que aquesta podria tractar-se d'una reina (en aquest cas, de l'esposa de Felip IV de França, representat a l'esquerra d'aquesta figura), cosa que sembla inversemblant atès que la figura no va coronada ni porta cap atribut reial.

5. Un lector molt posterior devia trobar, però, que els personatges i especialment el rei dirigien les seves mirades cap al buit o cap a un concepte massa abstracte i va provar de dibuixar un Pare Etern (val a dir que sense gaire traça perquè pot passar perfectament per un gargot) al marge superior de la miniatura.

Tanmateix, aquesta il·lustració presenta diverses anomalies que criden l'atenció. La primera és que l'escena que se situa a l'àmbit superior no té cap justificació en l'obra; només l'escena de la part inferior es pot identificar sense dificultats amb l'episodi que relata el pròleg (Schib 1980: 17-18) de l'*Arbre de filosofia d'amor*:

> Esdevenc Ramon en I bel prat: en lo mig avia I gran arbre e una bela fontana. A la ombra de l'arbre estava Iª bela dona molt ornadament vestida e plorava, planya [sic] e deïa aquestes paraules: "Ha, trista dolorosa! E con és molt avorrida en esta present vida! Car sciència, ta germana, ha moltz servidors qui la aprenen per filosofia, e tu n'as pocs, segons ta dignitat e honor". Ramon venc a la dona, la qual humilment saludà, e la dona agradablament li reté ses saluts. Demanà Ramon a la dona con era apelada, ni per què estava en plants e en plors. "Ramon", dix la dona, "jo són apelada Filosofia d'Amor, e planc e plor per so car he pocs amadors, e ma germana Filosofia de Saber n'à molts més que mi."

La construcció que hi ha darrere del personatge al·legòric en la miniatura vol representar, doncs, la font a què es fa referència en el pròleg. Una mica més endavant, Ramon consola Filosofia d'Amor i li lliura la seva *Art amativa* (una obra que Llull havia enllestit tot just vuit anys abans, l'agost de 1290) i li promet d'escriure l'*Arbre de filosofia d'amor*.[6] De tota l'escena superior, només el personatge del rei apareix al llibre, a l'èxplicit, en què s'encomana l'obra a la protecció de Felip IV, el Bell, i a la de la reina, Joana de Navarra.[7] Però qui són els altres personatges que envolten el rei? I aquí ve la segona anomalia: el mateix copista que va escriure, en rúbrica, els diversos termes que hi ha inscrits en les fulles de l'arbre, ha precisat al marge superior, fora ja de la sanefa, i per a cada un dels dos grups de personatges, que es tracta de «los savis»; i al damunt

6. «Can Ramon ac entesa la clamor de Filosofia d'Amor, dix a la dona que él avia feita una art de bona e vera amor, qui és apelada *Art amativa*, ab la qual pot hom ligar la volentat a desirar bé e a esquivar mala amor, e a amar Déu, si metex e son pruyme. Car enaixí com l'enteniment francament s'enclina a saber veritat per art de saber, enaxí pot hom, per art de bona e vertuosa amor, francament enclinar sa volentat a amar bé e bones obres e esquivar mal e males obres. "Encara vos dic que prepòs fer I *Arbre d'amor*, lo qual vuyl que sia apelat per lo vostre nom, e serà arbre on se contendrà art d'amar bé e esquivar mal. E si aquests II libres són apreses per molts homes, poran ésser occasió en partida con per éls siats consolada". Molt plac a la dona so que Ramon deïa, e vol[c] que comensàs l'*Arbre de filosofia d'amor* e que li donàs la *Art amativa*. E en aquels II libres volia ligir e veer si era ver so que Ramon dehia» (Schib 1980: 18-19).

7. «Fení Ramon aquest libre prés de la sciutat de París, en l'any de MCCXC e VIII, en lo mes de oytubre. [...] E la Dona d'Amor dix a Ramon que presentàs *Filosofia d'Amor* en latí al molt noble senyor savi e bo rey de Fransa, e en volgar a la molt nobla, sàvia e bona reyna de Fransa, per so que·l montipliquen en lo regne de Fransa, a honor de nostra dona santa Maria, que és subirana dona d'amor» (Schib 1980: 175).

del rei ha escrit «Intelligencia».[8] Tanmateix, a l'*Arbre de filosofia d'amor* no hi ha cap personatge que correspongui ni amb els savis ni amb una al·legoria de la Intel·ligència. És al *Llibre del gentil* que apareixen aquests personatges! I és precisament aquesta obra la que apareix a S^2, que en una data indeterminada va ser relligat amb S^1 i formà el volum actual.

També és anòmala la representació de Llull amb birret doctoral, similar al d'alguns membres del consell que envolta el rei (vegeu làmina 2). Que el capell que duen aquestes figures és el que correspon al grau de doctor ho va indicar fa temps Jordi Rubió (1960: 325, nota 2).[9] Ara, que jo sàpiga en cap altra miniatura antiga, el beat Ramon és representat com un doctor; cofat sí, però no pas amb un birret doctoral.[10] El detall no és insignificant perquè Llull, no només no va arribar mai a ser doctor (per molt que sigui conegut com a *Doctor Illuminatus*) ni pròpiament *magister*, sinó que va haver de fer front a la seva falta de qualificació acadèmica en els medis universitaris en què va voler moure's.[11]

Llull va escriure l'*Arbre de filosofia d'amor* a París, durant la seva segona estada, que va tenir lloc entre 1297 i 1299. És un període de contactes intensos amb la cort de Felip el Bell i amb el món universitari parisenc. Sabem per la *Vita coetanea* que es va

8. Fa una lletra que podem considerar semitextual. Aquesta mà no és la mateixa del copista del text (que és també qui fa les rúbriques), ni tampoc la que fa una anotació al marge superior del foli 1v, també en lletra semitextual: «Partem istam nutritur voluntas artificialiter ad diligendum bonum et ad malum euitandum siue odiendum».

9. L'encert de la seva apreciació es pot comprovar en altres miniatures medievals; per exemple a la base de dades «Enluminures» <http://www.enluminures.culture.fr>, s. v. «docteur». Una representació d'un personatge amb birret doctoral la trobem al manuscrit F-143 de la Sapiència, que transmet un *Llibre de contemplació* que podria ser contemporani de S, al foli 1 (vegeu làmina 5). Es tracta d'una inicial historiada en què es representa un docent davant d'un faristol amb un llibre. La figura és barbuda però no crec que vulgui representar Llull, que normalment és dibuixat amb una barba més prominent (compareu amb la representació que se'n fa a les làmines 2, 6 i 7).

10. Vegeu, per exemple, a les làmines 6 i 7, que reprodueixen les dues representacions més antigues de Llull: la del manuscrit lat. paris. 3348A, que Ramon va regalar a la Cartoixa de Vauvert el 1298 (la il·lustració es va fer en aquest moment, vegeu Soler 2005); i la del manuscrit lat. paris. 3323, que probablement el mateix Llull va lliurar al rei Felip IV el Bell el 1311.

11. Si s'apropia el terme *magister*, o li és atribuït, és en virtut de l'amplitud de significats i d'usos que té la paraula, però no perquè tingués aquesta qualificació acadèmica específica (Hillgarth 1998: 186; Bonner 1998: 42-43). A més dels testimonis que recull Bonner, cal afegir el de la *Responsio obiectionibus* pseudoarnaldiana (c. 1304-1305), que diu: «Nam de illo quem primo missit eis, scilicet magistro R. Luyli, dixerunt quod erat illiteratus vel ydiota et ignarus grammaticalium» (Perarnau 2001: 258, lín. 2415-2416).

entrevistar amb el rei,[12] a qui va presentar una altra obra, la *Contemplatio Raimundi*; l'èxplicit d'aquest llibre (ROL XVII: 50) reflecteix molt bé a quins dos àmbits s'adreçava la seva estratègia comunicativa a París i, alhora, permet de copsar molt bé el sentit de les seves inquietuds:

> Perfecit Raimundus suam contemplationem, et quantum potest, supplicat uenerabili collegio doctorum theologiae Parisius, quod ipsum acceptent. Et si in aliquo correctione indigeat, ipsum ad placitum corrigant, quia ipsum intendit praesentare nobilissimo domino Philippo regi Franciae.

I és que en aquesta estada a la capital de França, Llull hi escriu una sèrie d'obres que s'adrecen a l'àmbit universitari parisenc, als mestres en arts, als teòlegs o les autoritats universitàries en general, i que demostren la seva preocupació prioritària per intervenir en l'ambient escolar i intel·lectual de la ciutat i per fer que la seva Art hi sigui admesa.[13] I és en aquest context parisenc i universitari que la miniatura de S adquireix el seu sentit ple: presenta Llull com a doctor i eleva una obra seva fins a les mans del rei Felip, que envoltat de doctors i savis (que si més no l'aproven implícitament), la presenta a Déu.

Jordi Rubió (1960: 325, nota 2), amb la perspicàcia que li era habitual, va suggerir que un dels personatges que acompanya el rei a la miniatura podria ser el deixeble de Llull a París, Tomàs le Myésier: en concret, la primera figura del grup de la dreta, la que alça la mà i l'única que porta un caperó al cap. En efecte, no passen

12. Llull venia de Gènova i d'entrevistar-se amb el rei de Mallorca, a Montpeller o a Perpinyà: «Et habito inuicem colloquio arripuit iter Parisius, ibique, Artem suam publice legens, libros quam plurimos compilauit. Postea regem allocutus est, supplicans ei super quibusdam perutilibus ecclesiae sanctae Dei» (ROL VIII: 294).

13. «Hi escriu no tan sols una versió abreviada de l'Art, l'*Ars compendiosa*, [gener de 1299] sinó tres obres que sembla que volen provar la vàlua de l'Art com a sistema per respondre a les qüestions que es debatien en el món intel·lectual parisenc. Són la *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita contra aliquorum philosophorum*, [febrer de 1298] la *Disputatio eremitae et Raimundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiarum Petri Lombardi*, [agost de 1298] i el *Liber super quaestiones Magistri Thomae Attrebatensis* [juliol de 1299]» (Bonner 2002: 12). I encara per entendre la preocupació essencialment universitària de Llull en aquesta estada hauríem de tenir en compte que a París escriu també obres de filosofia, astronomia, medicina i geometria: el *Tractatus novus de astronomia* (octubre de 1297), el *De quadratura e triangulatura de cercle* (juny de 1299), el *Liber de geometria nova et compendiosa* (de juliol de 1299) i els *Principia philosophiae* (començats al setembre i octubre de 1299; vegeu Domínguez a ROL XVIII: 15-26 i a NEORL VI: xxiii-xxvii per a la inserció d'aquesta obra en les preocupacions universitàries de Llull). En altres llocs s'ha tractat l'estada de 1297-1299, vegeu també (ROL V: 118; Hillgarth 1998: 187-188; ROL XVIII: xiii-xv).

desapercebudes les similituds entre aquest personatge i la representació que es fa de Le Myésier a les famoses miniatures del *Breviculum* (vegeu làmina 8). És difícil de determinar, però en el context de l'estada de Llull a París el 1297-1299, aquesta possibilitat no seria inversemblant; sobretot si tenim en compte que el beat Ramon va escriure el juliol de 1299 una obra a instància precisament de Le Myésier, que era canonge d'Arràs i doctor en medicina: les *Quaestiones Attrebatenses*, resposta a cinquanta preguntes que aquest li havia formulat sobre medicina, astrologia, alquímia i ciència i que permeten demostrar l'aplicabilitat de l'Art a aquests àmbits del saber.[14] D'altra banda, no hem de perdre de vista que Le Myésier va tenir relació amb la cort francesa.[15]

Sigui com sigui, tant Jordi Rubió com Pere Bohigas, en ocupar-se d'aquesta il·lustració, van remarcar el seu estil netament francès. En concret, el segon la considera «obra fuertemente influida por el arte francés del primer gótico» (Bohigas 1965: 176).[16] Tanmateix, el manuscrit en què figura és indubtablement d'origen català o mallorquí.[17]

Crec que per donar raó del conjunt d'aquestes constatacions haurem de suposar que la miniatura és sobrevinguda en el còdex de la Sapiència, i que és còpia d'una miniatura aquesta efectivament francesa que reflectia els interessos i les preocupacions de Llull a París durant la seva segona estada. Hi ha un parell d'indicis en els termes inscrits en l'arbre que assenyalen que el model del qual va ser copiada era llatí. El primer és la presència d'una forma que sembla que no té raó de ser en català i que podria ser un llatinisme: el fet que s'anomeni «trunc» una de les branques de l'arbre, en comptes de «tronc». El segon, l'ús del terme «mixcions», equivalent al llatí «mixtiones», quan en tot el text català s'usa el terme «mesclaments». Una il·lustració d'aquestes dimensions, i sobretot amb un rerefons ideològic que presenta el beat Ramon com a doctor i que rep

14. Sobre Le Myésier, vegeu l'estudi clàssic de Hillgarth (1998: capítols IV-VII).

15. En dóna testimoni la dotzena i darrera miniatura del *Breviculum*, que el retrata, acompanyat d'un ancià Llull (que, en realitat, ja era mort), presentant les seves compilacions lul·lianes a la reina Joana de Borgonya-Artois, que és al costat de la seva mare la comtessa Mahaut d'Artois, de qui Le Myésier va esdevenir metge a partir de 1310. Vegeu aquesta i les altres miniatures del *Breviculum* a l'adreça <http://www.lullianarts.net/miniatures/index.HTM>.

16. Rubió (1960: 325, nota 2) afirma: «La làmina és d'estil francès, si no era francesa la mà del seu autor»; i suggereix: «¿No hauria tingut alguna intervenció el canonge d'Arràs en la confecció del manuscrit de Mallorca o en la còpia d'on podia derivar?».

17. I això no només perquè l'obra (o obres, si considerem els dos còdexs que integren el volum) és escrita en català, sinó també per les característiques de la lletra que, en cap cas, podria considerar-se de procedència francesa.

una aprovació de la seva obra en el cercle més alt (en aquest cas, literalment) del poder reial i intel·lectual, podria correspondre a la que acompanyava el còdex llatí que devia presentar Llull al rei de França.

Hem conservat un manuscrit contemporani de Llull que transmet l'*Arbor philosophiae amoris*: l'actual lat. paris. 16117 (a partir d'ara P), als folis 88-119. Aquest còdex va pertànyer a Tomàs Le Myésier, tal i com consta precisament al final de l'obra que ens ocupa, al foli 119 «Iste liber est magistri Th li Miesier magistri in medicina».[18] És tot de pergamí, escrit per una mateixa mà textual, a doble columna, i conté en total quatre obres lul·lianes, cadascuna de les quals, segons que fa evident la composició dels plecs, va ser copiada per separat.[19] L'*Arbor philosophiae amoris* té un aspecte molt sobri, sense decoració a les inicials i, per descomptat, sense il·lustracions;[20] no és, en cap cas, un manuscrit reial, sinó un llibre universitari.[21] L'èxplicit de la versió llatina conté una variant remarcable respecte del català (reproduït a la nota 7), ja que especifica en quin «vulgar» ha de ser lliurada l'obra a la reina:

> Et domina amoris dixit Raymundo quod presentaret philosophia amoris in latino· Nobilissimo domino discreto et bono Regi francie *et in uulgari siue in gallico* nobilissime sapienti et bone Regine franchie· ut ipsam multiplicent siue multiplicari faciant in regno francie ad honorem domine nostre marie sancte virginis gloriose· que est suprema domina amoris.
>
> (Paris. lat. 16117, foli 119r; la cursiva és meva)

Si la versió francesa va arribar mai a existir, no l'hem conservada; en canvi, la miniatura del manuscrit S fa pensar que la versió llatina va ser efectivament presentada al rei Felip IV amb la magnificència que feia al cas.

18. I també al foli 1: «Th·Remundi. De questionibus theologie solute per artem Rem[undi]».

19. La composició del manuscrit és: 1v-54bis, *Disputatio eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis omnibus quaestionibus Sententiarum Petri Lombardi*; 55-86v, *Declaratio Raymundi per modum dialogi edita contra aliquorum philosophorum*; 88-119, *Arbor philosophiae amoris*; 120-144, *Disputatio quinque hominum sapientium*. Les tres primeres obres van ser escrites durant la segona estada a París, al llarg de l'any 1298; la darrera, en canvi, va ser escrita a Nàpols el 1294.

20. Les altres obres del còdex sí que presenten algunes de les característiques inicials filigranades en blau i vermell, amb extensions en *bande d'I* (i amb un animaló dibuixat a l'ull de la lletra, vegeu als folis 1v, 133v, 135v), dels manuscrits lul·lians de primera generació.

21. Els folis que contenen l'*Arbor philosophiae amoris* amb prou feines tenen anotacions i, segons Hillgarth (1998: 232 i n. 76), tot i que el manuscrit va ser utilitzat per Le Myésier en molts apunts marginals de la seva gran compilació, l'*Electorium*, precisament l'obra que ens ocupa no hi apareix.

Les indicacions «los savis» i «Intelligencia» damunt dels personatges de la part superior de la il·lustració indiquen amb claredat que, en el moment en què es va fer al manuscrit S, l'*Arbre de filosofia d'amor* ja era acompanyat pel *Llibre del gentil* i que, per tant, la facticitat del còdex és antiga; és possible que, d'aquesta manera, l'il·lustrador li volgués atorgar un caràcter de pòrtic per a ambdues obres, per a la totalitat del volum. En qualsevol cas, aquestes anotacions tornen a suggerir que la miniatura va ser afegida al volum amb posterioritat a la seva confecció. I és que, per exemple, la qualitat de la miniatura inicial contrasta amb la factura tosca dels cinc arbres del *Gentil* (folis 51-54v), per molt que també estiguin fets a tota pàgina: representats de manera esquemàtica, tronc i branques de color verd, fruits (simples rodones) de colors blau, vermell i groc; a la primera i a la segona miniatura s'hi representen figures humanes, policromes, amb una mica més de detall (vegeu làmina 9).

2. LA DISPOSICIÓ DE LA PÀGINA DE LES OBRES QUE TRANSMET EL VOLUM

El text de l'*Arbre de filosofia d'amor* de S^1 comença, al foli 2r (vegeu làmina 4), amb una inicial filigranada i embotida, en blau, vermell i lila (aquest més esborrat), que ocupa vuit línies de pauta, amb extensió en *bande d'I* al marge interior i una prolongació al marge superior. Aquesta caplletra és única en tota l'obra perquè la resta d'inicials, per bé que són també filigranades, són més petites i ja no són embotides; i el text del *Gentil*, ja a S^2 (foli 57r), comença amb una inicial molt més modesta, filigranada (però no embotida), de tres línies de pauta i extensió en *bande d'I*.

A l'*Arbre* les inicials filigranades de començament de part, de capítol o de subcapítol no tenen una funció jerarquitzadora coherent: ocupen generalment tres línies de pauta, però de vegades són de dues línies, de vegades de quatre o fins i tot de cinc línies. Al manuscrit llatí de l'*Arbor* que va pertànyer a Le Myésier (P) són totes sense distinció de dues línies de pauta. La varietat en les dimensions de les inicials al còdex en català, i entre aquest i el còdex en llatí, indica que Llull no va considerar oportú remarcar de manera sistemàtica la jerarquia de les diverses divisions de l'obra.

Cal destacar, d'altra banda, que la inserció de la celebrada narració «D'accidents d'amor» no està ben resolta des del punt de vista de la *mise en page* dins de la part cinquena de l'obra «De les fuyles d'amor»: a S^1 aquesta s'obre amb una inicial de tres

línies de pauta (foli 23v), mentre que aquella ho fa amb una inicial de cinc línies (foli 28v). Una cosa similar s'esdevé al manuscrit P, on ambdues parts comencen amb inicials de dues línies (foli 102r) i de sis línies de pauta (foli 104v), respectivament. La coincidència dels dos manuscrits en el tractament excepcional de l'inici de la narració «D'accidents d'amor» assenyala que ja en l'original aquesta tenia un caràcter afegit i peculiar.

Finalment, pel que fa a les altres dues obres presents a S, l'inici del *Cant de Ramon* (foli 49r, a S^1) es fa amb una discreta inicial de tres línies de pauta i el títol en rúbrica; les diferents estrofes es marquen amb calderons i no hi ha caplletres. Al *Gentil* (S^2) les inicials són sempre de dues línies de pauta, però la filigrana amb què són decorades és sensiblement menys atapeïda que a S^1.

3. EL *CANT DE RAMON* I LA SEVA DATACIÓ

Tres dels sis còdexs copiats per Guillem Pagès a què he fet referència a l'inici d'aquest treball, segurament per encàrrec del mateix Llull, tenen en comú la particularitat d'incloure una obra escrita en vers en una disposició formal clarament subordinada als textos en prosa que transmeten: en tots tres casos l'obra en vers és copiada a continuació de l'obra principal en prosa.

Aquest tret característic reapareix a S^1, atès que l'obra principal que transmet, l'*Arbre de filosofia d'amor*, en prosa, és acompanyada pel *Cant de Ramon*, en vers, en una posició de subordinació i com a cloenda del manuscrit. En efecte, la primera acaba amb un èxplicit que no conté cap element diferenciador de la resta del text i, a la mateixa línia, es copia el títol en rúbrica del poema, que, com s'ha dit, comença amb una inicial de tres línies de pauta, com la majoria de capítols de l'*Arbre*. El *Cant de Ramon* ha estat transcrit en un format similar al de les obres en vers copiades per Guillem Pagès als seus manuscrits: copiant un vers a cada ratlla; començant cada vers amb una lletra versal d'un mòdul lleugerament més gran que el cos ordinari de l'escriptura i separada uns mil·límetres de la resta del vers; separant cada estrofa amb un calderó. És a dir, es reprodueix el model francès habitual de *mise en page* en les primeres obres narratives en vers escrites en francès (Hasenohr 1990: 245).

No hem de passar per alt tampoc que els manuscrits lul·lians de primera generació transmeten obres de composició pròxima, tal com va assenyalar ja fa molt J. Rubió

(1928: 182). Com que tot indica que S^1 és un d'aquests «codices vetustiores» a què es referia el mestre Rubió, cal considerar la possibilitat que el *Cant de Ramon*, obra no datada, vagi ser escrit no gaire després de l'*Arbre de filosofia d'amor*, datat l'octubre de 1298. Això mateix ja ho va remarcar Salvador Galmés, en editar el poema al volum XIX de les ORL i aquest és, fins ara, l'argument més sòlid que es pot assenyalar per a la seva datació, més enllà d'interpretacions sobre l'estat d'ànim que Llull hi reflecteix: la data que se li ha donat ha oscil·lat entre l'any 1299, compost a París, i el 1300, que el situaria aleshores a Mallorca.[22] La posició que ocupa a S^1 no contradiu cap de les dues dates però potser assenyala més aviat la primera.

4. UNA MANCANÇA SIGNIFICATIVA A L'*ARBRE DE FILOSOFIA D'AMOR*, SIGNIFICATIVAMENT MAL RESOLTA A P

A l'inici del capítol «Del mesclament e les raïls d'amor» (número 2 en l'edició d'ORL XVIII; número 7 de ENC, Schib 1980: 25), s'anuncia:

> Aquesta part és departida en II parts: la primera és del mesclament que amor à ab cascuna de ses raïls singularment; l'autra és del general mesclament que amor à, en I temps meteis, ab totes les sues raïls e comensamens.

22. «Hem reparat que els manuscrits qui no formen antologia d'obres en rims, posen el *Cant de Ramon* a continuació de l'*Arbre de filosofia d'amor*. Això ens fa sospitar si a l'original primigeni el *Cant* subseguiria ordinalment a aquest *Arbre* per haver-li subseguit cronològicament. Si fos així l'hauríem de calendar devés el novembre de 1298 i datar-lo a París; però ens sembla més lògic —si cal cercar lògica en els moviments passionals qui provoquen l'inspiració— que aquest *Cant* esclatàs després d'englotits els escolims del desengan, quan, perdudes totes les esperances, deixava a la gran urbs els darrers esqueixos del seu optimisme pessetjat, i empunyant el bordó de romeu d'amor errívol, emprenia el regrés a la pàtria, deixada vint anys enrera, en cerca de repòs o de conort o d'orientació enmig de la tempestat anímica qui el sotraguejava furiosament. I així hauríem de datar el *Cant* a París en el moment de fugir-ne, o potser ja fent camí, a la caiguda de l'estiu o a primeria d'autumne de 1299» (Galmés, ORL XIX: xlii). Batllori (OE I: 48, n. 115), s'inclina per 1299, interpretant que «el descoratjament de R. Ll. a París florí en el *Cant de Ramon*, elegíac i autobiogràfic»; Romeu (1991: 26-27), ho fa per 1300 (i amb aquesta possibilitat coincideix Bonner 1986: 85) assenyalant que la famosa referència a Miramar de la tercera estrofa evocaria l'estat d'abandonament en què Llull devia trobar el monestir en retornar a l'illa. El darrer editor del *Cant*, recull aquestes opinions, i s'inclina per Mallorca 1300-1301, sense descartar París, 1299 (Batalla 2004: 31).

Als manuscrits catalans, la segona d'aquestes parts no apareix enlloc, cosa que ja va fer notar Galmés a la seva edició d'ORL.[23] Tanmateix, al manuscrit llatí P, que recordem que va pertànyer a Le Myésier i que, per tant, té una antiguitat provada i una especial autoritat, el text promès hi és, però completament descol·locat: just entre el penúltim i l'últim paràgraf del capítol anterior, «De les diffiniciions d'amor compostes» (capítol número 1 en l'edició d'ORL; número 6 en l'edició d'ENC), del final del foli 89r fins el començament del 90r.[24] La descol·locació d'aquesta part del text ha generat problemes en la transcripció de l'inici del capítol següent, que és on en realitat hauria d'anar, i que s'obre al foli 90r assenyalat amb una inicial de dues línies de pauta, però sense títol malgrat que s'ha deixat l'espai corresponent per fer-lo (com he dit, en català és «Del mesclament e les raïls d'amor»); després dels dos paràgrafs introductoris (el primer dels quals, anunciant les dues parts, i que he transcrit en la seva versió catalana en iniciar aquest apartat), comencen els versicles corresponents a la primera part d'aquest capítol després d'una inicial de dues línies de pauta però novament sense cap títol.

Aquesta anomalia de P va ser resolta en l'edició de Jacques Lefèvre d'Étaples impresa a París el 1516; l'edició de la MOG VI (1737) reprodueix la de Lefèvre amb modificacions i, en conseqüència, tampoc no presenta cap problema en aquest punt.[25]

23. ORL XVIII: 82: «L'edició de Maguncia afegeix aquí un altre capítol *De generali mixtione radicum amoris*, que manca en els manuscrits». L'edició d'ENC no fa cap referència a aquesta mancança.

24. S'inicia, sense cap preàmbul, amb el text d'un versicle: «Amor mi dixit amicus ostendas mi modum per quem supremum amatum multum amare possim [...]» (foli 89rb). Acaba: «[...] amoris suum recolere intelligere et amare deduxit» (foli 90ra). A continuació, es transcriu el darrer paràgraf del capítol «De les diffiniciions d'amor compostes»: «Diximus de diffinitionibus amoris et necesarii est [...] et inuestigandi secreta philosophie amoris» (foli 90ra). El manuscrit en imatges és accessible a l'adreça <http://freimore.uni-freiburg.de/receive/DocPortal_document_10529>

25. Respecte de les fonts manuscrites que utilitza en la impressió de les dues obres lul·lianes que reuneix en el volum de 1516, el *Liber proverbiorum* i l'*Arbor*, Lefèvre declara al preàmbul: «Haec sane sunt quae amplitudini tuae scripturus eram. Verum in eo ipso transmissionis articulo egregius medicinae doctor Ioannes Capellanus ducalis medicus, quo nullus mihi amicior, nullus Raemundi amantior, una ex parte Proverbia eius ad me misit, altera ex parte Carthusii Vallis Viridis, vicina loci notissimi, sanctimonia vitae probatissimi, Philosophiam amoris eiusdem auctoris transmiserunt mea cura excudenda» (Rice 1972: 375). El seu model per a l'*Arbor* vindria, doncs, de la Cartoixa de Vauvert. Al catàleg d'obres lul·lianes que hi ha a l'*Electorium* de Le Myésier, i que inventaria el fons de Vauvert, hi figura, en efecte, un *Arbor philosophia amoris* (núm. 22), avui perdut; al costat d'aquest ítem, Le Myésier hi va fer una creueta per assenyalar que ell en disposava d'un exemplar, que seria el ms. P. Si hem de creure el que diu Lefèvre al pròleg, el manuscrit que va fer servir per a la seva edició és el de Vauvert (i no el de Le Myésier); tanmateix, no sempre és cert el que diu Lefèvre respecte de les seves fonts; vegeu el cas del *Liber amici et amati* que va fer estampar el 1505 (Soler 1995: 41).

L'absència en la versió catalana de la segona part del capítol «Del mesclament e les raïls d'amor» i la seva presència anòmala en un manuscrit tan antic i autoritzat com el de Le Myésier fan pensar que va ser omesa per Llull en compondre l'original català de l'obra i que, en canvi, va ser afegida a la traducció llatina; de manera, però, que no va assenyalar-se amb prou claredat el lloc precís on havia d'inserir-se. Tindríem així un nou cas en què les fases de composició i de difusió se superposen en l'opus lul·lià primitiu.[26]

5. RECAPITULACIÓ: UN LLIBRE CORTÈS DE LECTURA

La constitució d'una tradició librària que permetés la transmissió d'obres en llengua vernacla d'una certa extensió i complexitat fou un procés que introduí transformacions sensibles en els models libraris existents a la segona meitat del segle XIII, tots reservats fins aleshores a la difusió d'obres en llatí. Un dels canvis consistí en el desenvolupament del tipus de còdex, inexistent fins aleshores, que A. Petrucci (1983: 509) ha anomenat «libro cortese di lettura»: un volum de factura acurada, tot de pergamí, de format mitjà-petit («di altezza fra i 23 e i 24 centrimetri» *ibid.*), escrit en lletra gòtica textual i amb un aparat decoratiu notable.

Per al cas català, Gimeno (1991: 231-232) ja havia identificat diversos còdexs que coincidien amb aquest tipus, els més antics dels quals de final del segle XIII o de començament del XIV;[27] és a dir, situables en un període en què es generalitza de forma apreciable la producció de còdexs en català. A aquest mateix període correspon el còdex S, que no desdiu en absolut del tipus «llibre cortès de lectura»; bo i tenint en compte que la voluntat de confeccionar un tal llibre no la podem fer remuntar al moment de còpia de S^1 i S^2, sinó que l'hem de relacionar amb la formació de S i, sobretot, amb l'afegit de la il·lustració inicial.

26. Vegeu altres casos en què aquests processos s'interfereixen a Soler (2005), referit a la versió llatina del *Llibre de contemplació* i al còdex Paris. lat. 3348A; i a Soler (2006: 247-248), pel que fa al manuscrit 1103 de la Biblioteca Pública de Mallorca on s'afegeixen uns capítols a la *Taula general* que transmet.

27. Esmenta el *Llibre del rei en Pere* de Desclot, ms. 486 de la Biblioteca de Catalunya; els còdexs N.III.5 d'El Escorial i Esp. 44 de la Nationale de París, que transmeten la versió catalana de la *Legenda aurea*; i el ms. lat. 342 de la Universitätsbibliothek de Graz, que transmet la *Cirurgia* de Teodoric en català.

Com hem vist, les característiques materials i la disposició de la pàgina de S^1 i S^2 indiquen la seva pertinença a la primera generació de manuscrits lul·lians: pergamí, doble columna, lletra textual, decoració i jerarquització amb inicials filigranades i *bandes d'I*. La distribució de les obres que transmet el manuscrit S^1 (l'*Arbre de filosofia d'amor* com a obra principal en prosa, el *Cant de Ramon* com a obra en vers amb una disposició del text subordinada) repeteix significativament la que es detecta en altres còdexs lul·lians de la primera època.

Tot i que S^1 i S^2 transmeten obres de datació allunyada i amb poca relació entre elles, van ser relligats conjuntament en una data no gaire posterior a la seva còpia. És en aquest moment que se'ls va afegir una il·lustració a tota pàgina de l'«Arbre de filosofia d'amor» en què es va fer una referència anòmala al *Gentil* transmès per S^2 per tal que aquest dibuix servís de pòrtic a la totalitat del volum. Diversos detalls iconogràfics i de concepció de la il·lustració fan probable que aquesta miniatura tingués com a model una miniatura similar feta a París, potser la que encapçalava el còdex de l'*Arbor philosophiae amoris* que el beat Ramon havia de presentar al rei Felip IV. Aquesta possible font per a la il·lustració posaria el còdex S en relació amb el mateix Llull o amb cercles que li serien propers.

Sense aquesta il·lustració, S^1 i S^2 no es diferenciarien gaire per la disposició de la seva pàgina d'altres manuscrits lul·lians de la primera generació que tenen en la sobrietat la seva principal característica i que suggereixen l'estudi com a ús immediat.[28] Per exemple, a S^1 i S^2, com en en el cas dels manuscrits copiats per Guillem Pagès a què m'he referit a l'inici d'aquest treball (vegeu nota 2), l'ús de la *bande d'I* com a element decoratiu és limitat al primer foli de text. I és que els manuscrits pagesians no es poden considerar en cap cas un «llibre cortès de lectura», sinó que tenen el seu model en els llibres universitaris d'estudi; el còdex del *Llibre de contemplació*, per exemple, és un veritable «llibre de banc» (Petrucci 1983: 500) de grans dimensions i gruix, el primer que va existir en català. És clar que tampoc les obres que contenen els còdexs copiats per Pagès no s'adiuen amb el format del «libro cortese», més propi d'obres de tipus literari, pensades per a una lectura que, sense deixar de ser instructiva, és també plaent i s'adiu amb els hàbits lectors dels laics a qui es destinen aquests volums. Aquest sí que és el cas de les obres que transmet S, especialment en el cas de S^1.

28. Les miniatures dels cinc arbres del *Gentil* a S^2 (folis 51-54v), per molt que estiguin fetes a tota pàgina, no acompleixen gaire una funció decorativa ja que són molt esquemàtiques, fins i tot tosques en la seva execució (vegeu làmina 9).

Tanmateix, els manuscrits de primera generació que transmeten les dues novel·les lul·lianes per excel·lència, el *Blaquerna* o el *Fèlix*, tampoc no es poden equiparar amb la nova categoria definida per Petrucci. Es tracta de quatre volums. Dos amb la versió francesa del *Blaquerna*, el Franç. 24402 de la Bibliothèque Nationale de França, que va pertànyer al principal col·laborador de Llull a París durant la seva primera estada, Pere de Llemotges, i que no podem datar més tard de 1289 (Soler 1992-93 i Soler 1993); i el Phil. franç. 1911 de la Staatsbibliothek de Berlín, que va ser regalat per Llull a la Cartoixa de Vauvert, a París, i que és còpia directa de l'anterior (Soler 2005: 10-11). Un amb la versió occitana del *Blaquerna*, l'esp. 478 de la mateixa Bibliothèque Nationale, que duu un ex-libris d'un col·laborador de Llull. I finalment un amb la versió occitana del *Fèlix*, el lat. 9443 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana, d'una tipologia molt semblant a la dels tres anteriors (Badia, Santanach & Soler, en premsa). Tots quatre volums tenen unes característiques formals molt similars: pergamí, format mitjà-gran,[29] lletra textual, organització de l'escriptura a doble columna, decoració i jerarquització del text amb inicials filigranades (sovint també embotides) i *bandes d'I*, que apareixen a cadascuna de les divisions principals de les obres. Per ser pròpiament «llibres cortesos de lectura» són uns còdexs de format massa gran i amb poc aparat decoratiu; més aviat estan a mig camí entre el llibre d'estudi i el llibre cortès.

Essent així, diria que és evident que la gran il·lustració inicial amb què es va encapçalar la reunió de S^1 i S^2 pretenia afegir valor i riquesa decorativa al volum resultant per aproximar-lo a aquest nou model librari que s'ha anomenat «llibre cortès de lectura».

29. Aquestes són les mides dels manuscrits en qüestió: paris. franç. 24402, 315 x 215 mm; berlin. phill. franç. 1911, 262 x 180 mm.; paris. esp. 478, 286 x 207 mm; vat. lat. 9443, 295 x 208 mm. Encara que les dimensions originals hagin estat alterades pels relligadors, resulten igualment indicatives. Hom trobarà descripcions completes d'aquests còdexs a la Llull DB.

Làmina 1. Ms. S, foli 1v

Làmina 2. Ms. S, foli 1v (detall part inferior)

Làmina 3. Ms. S, foli 1v (detall part superior)

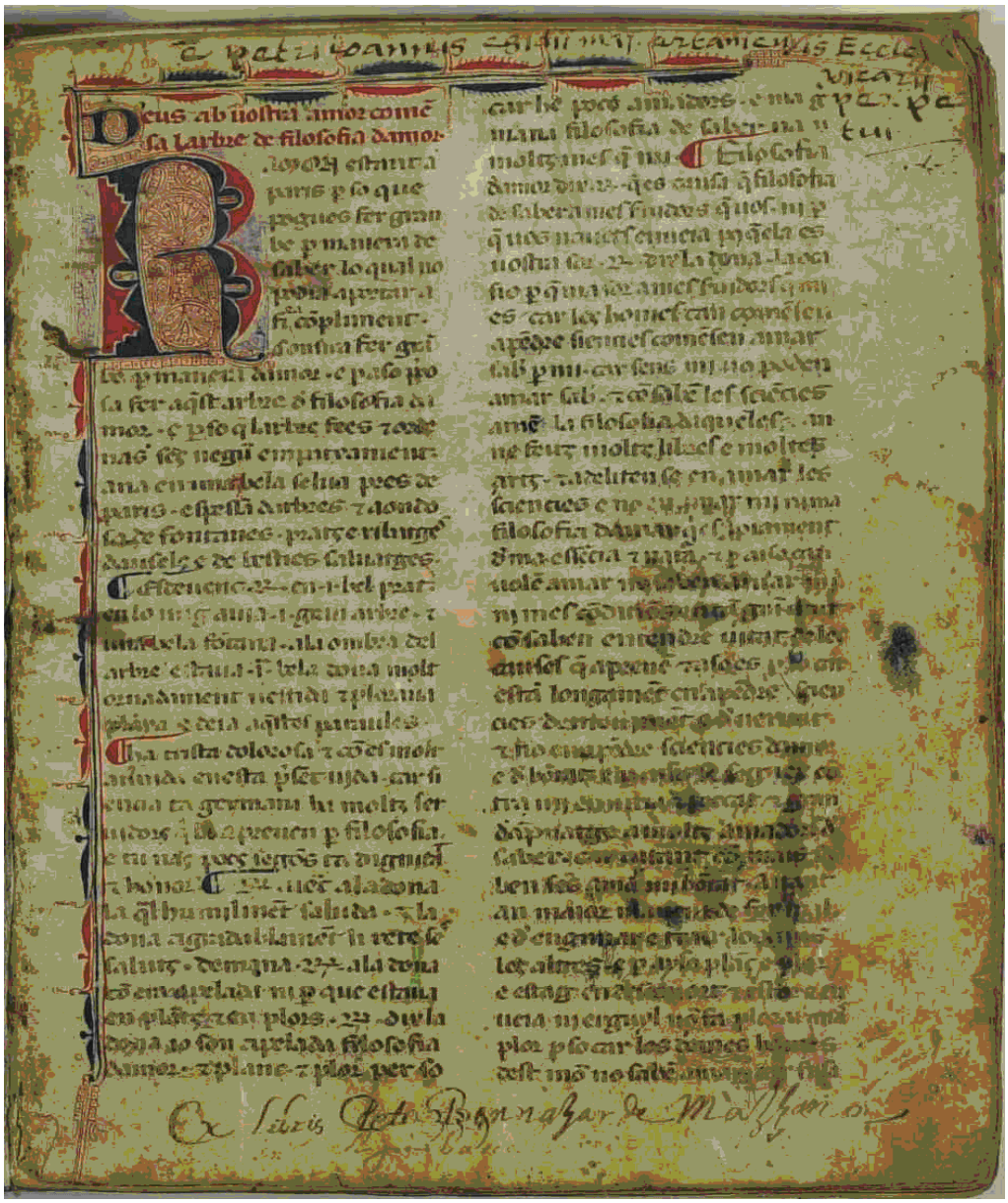

Làmina 4. Ms. S, foli 2r

Làmina 5. Ms. F-143 de la Biblioteca del Col·legi de la Sapiència, foli 1r (detall)

Làmina 6. Ms. lat. 3343 de la Bibliothèque Nationale de França, foli 2r

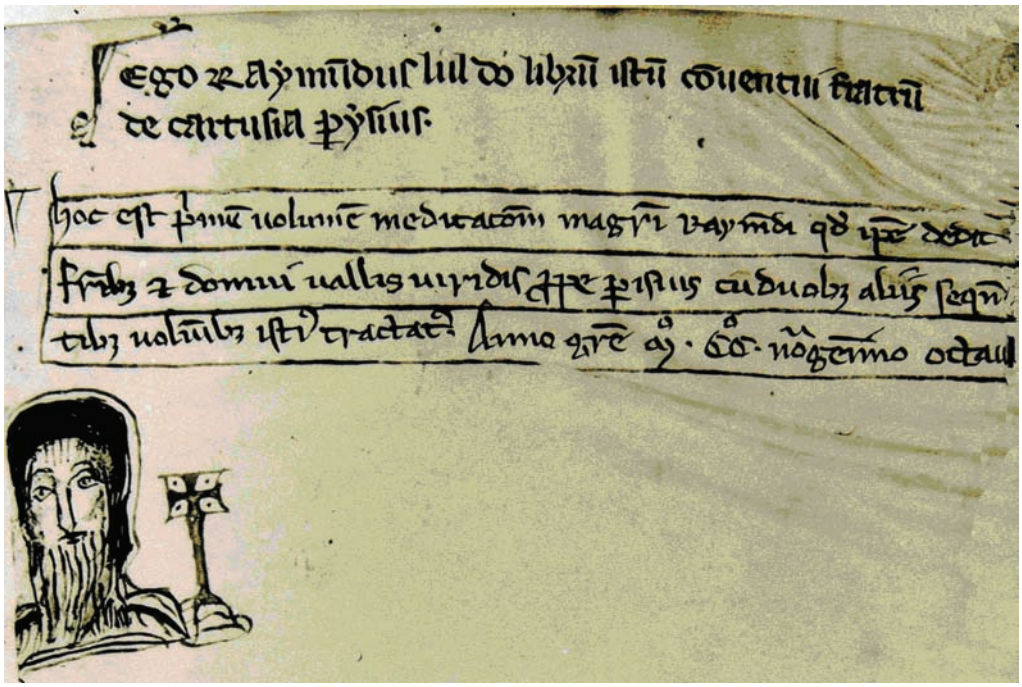

Làmina 7. Ms. lat. 3348A de la Bibliothèque Nationale de França, foli 1v

Làmina 8. Ms. Sant Peter perg. 92 de la Badische Landesbibliothek de Karlsruhe, (Breviculum) miniatura 11.

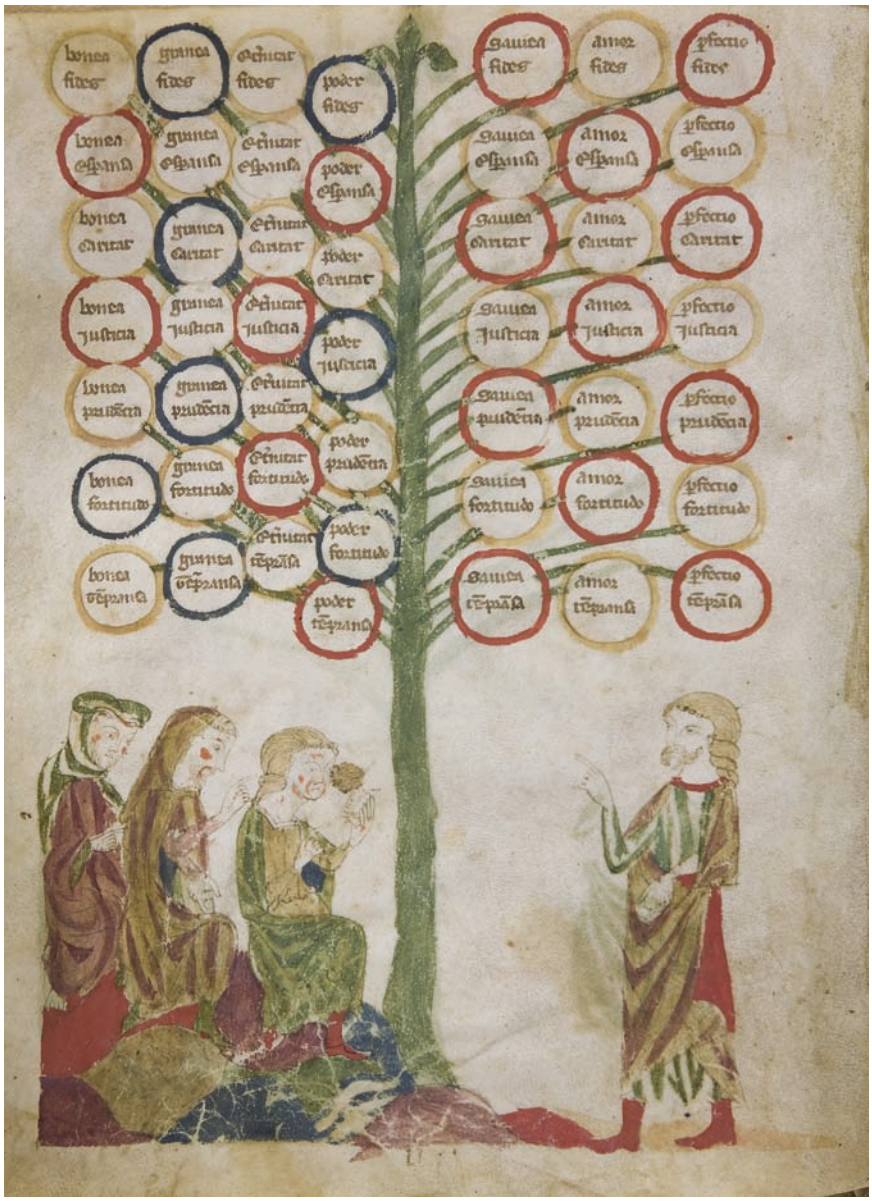

Làmina 9. Ms. S, foli 52v.

Apèndix 1. Descripció del manuscrit S

Còdex factici, de 113 folis de pergamí, relativament gruixut a la primera part i força prim a la segona, que amiden 240 x 182 mm. El primer dels manuscrits que avui formen el volum conté als folis 1-49, l'*Arbre de filosofia d'amor*, i als folis 49-50, el *Cant de Ramon*. I el segon, als folis 51-113, el *Llibre del gentil e dels tres savis*.

La primera part del còdex està organitzada en set plecs, els senars de 3 + 3 i els parells de 5 + 5, amb l'excepció del setè i darrer que és de 2 + 1 i en el qual es veuen restes del foli que falta, tallat; no hi ha reclams. La segona part, s'organitza també en set plecs, el primer de 1 + 2;[30] el segon i el tercer, de 3 + 3, i els quatre restants de 6 + 6; només s'observen reclams al segon, tercer i quart plecs. No es veuen restes de signatures.

Escriptura a dues columnes. A la primera part en una caixa de 205 x 137 mm i 11 mm a l'intercolumni. A la segona part en una caixa de 186 x 143 mm i un intercolumni de 11 mm; aquesta segona caixa presenta una línia horitzontal al marge inferior, 15 mm més avall de la darrera ratlla escrita. En tots dos casos, hi ha 37 línies per columna. Caixa marcada a punta seca. Es veuen els senyals del punxat.

Dues mans, totes dues textuals, una per a cada part del manuscrit. A la primera part, mà de mòdul mitjà-gran, molt arrodonida, poc contrastada i poc comprimida, força ben alineada; es veuen molt els canvis de tinta i en alguns folis la tinta està molt esborrada. Al començament de l'*Arbre* inicial filigranada i embotida, en blau, vermell i lila (aquest més esborrat), ocupant vuit línies de pauta, amb extensió *en bande d'I* al marge interior i extensió al marge superior; inicials filigranades de començament de capítol, normalment alternant en blau i vermell; calderons i inicials simples alternant en blau i vermell; títols en rúbrica.

A la segona part, la mà és de mòdul petit, poc contrastada, relativament més angulosa que la primera, ben alineada. Al començament del *Gentil*, trobem una inicial filigranada (no embotida), en blau i vermell, amb extensió en *bande d'I* al marge interior, que ocupa tres línies de pauta; inicials filigranades (amb una filigrana no gaire atapeïda) a començament de capítol alternant en blau i vermell; calderons alternant en blau i vermell i títols en rúbrica. La primera rúbrica s'estén més enllà de l'espai que el copista ha deixat per al rubricador, cap a la segona columna i finalment a l'intercolumni

30. O bé falta un foli a la primera meitat del plec o bé s'ha afegit un foli escadusser a la segona meitat i aleshores el plec hauria estat originalment de 1 + 1; conté les figures del *Gentil*.

i al marge inferior del foli; el fet és que S^2 encapçala el *Gentil* en català amb la invocació de la versió llatina de l'obra, que és més llarga i que obliga el rubricador a estendre's fora dels límits previstos inicialment per a la rúbrica catalana.[31]

Il·lustracions. Foli 1v (que presenta alguns desperfectes), miniatura a tota pàgina, emmarcada amb sanefes, que representa l'«Arbre de filosofia d'amor». Al marge superior, una anotació posterior en lletra semitextual: «Partem istam nutritur voluntas artificialiter ad diligendum bonum et ad malum euitandum siue odiendum».

Folis 51-54v, cinc arbres del *Gentil*, a tota pàgina. Els arbres estan representats de manera esquemàtica, tronc i branques de color verd, fruits (rodons) de colors blau, vermell i groc; a la primera i a la segona miniatura s'hi representen figures humanes, policromes, amb una mica més de detall. L'ordre dels arbres ha estat alterat perquè els folis 52 i 53 han estat intercanviats en una de les relligadures que ha sofert el volum.[32]

En blanc, foli 53v, 55, 56, 113v.

Dues foliacions modernes en llapis, amb xifres aràbigues: una compta els folis de 5 en 5, deixant de banda el primer foli, amb la miniatura de l'«Arbre de filosofia» (s'equivoca numerant com a 65 el foli que, de fet, és 66) i una altra que compta tots els folis, començant pel foli amb la miniatura; aquesta darrera és la que cal seguir. La primera part del volum té restes d'una numeració antiga, xifres romanes, en tinta, que comença a comptar a partir del foli 3 (comptat com a 2). La segona part del volum té una numeració moderna a llapis pròpia.

Doble enquadernació amb fulls de pergamí gruixut. La primera, moderna, amb restes de tancadors (vetes de pell). A l'interior d'aquesta hi ha unes altres cobertes de pergamí, tampoc originals, amb mostres, a la cara interior, d'haver estat enganxades a algun suport . Dues guardes anteriors i dues de posteriors, en paper. Paper translúcid de protecció del foli 1, que conté la miniatura de l'«Arbre de filosofia».

Al primer full de guarda: signatura F-129, en llapis. Lletra del XVIII: «est Collegij B^{ae} M^{ae} Sapientiae Majoricensis». A sota, en una mà més moderna: «In hoc volumine

31. A. Bonner (NEORL II: xxv i xl) ja va consignar aquesta peculiaritat; a l'aparat de variants de la seva edició es pot comprovar que la invocació llatina de S^2 comparteix algunes variants poc significatives amb els testimonis que Bonner anomena $L^{3\text{-}5}$ i que són posteriors al manuscrit català.

32. De tota manera les il·lustracions han estat numerades al peu de cada arbre i s'indica l'ordre correcte: foli 51r: arbre I, amb la Dona d'Intel·ligència damunt del seu palafrè i els tres savis; foli 51v: arbre II, amb el gentil i els tres savis; foli 52r: arbre V, amb una anotació en rúbrica «Iste arbor debet esse»; foli 52v, en blanc; foli 53r, III arbre; foli 53v, IV arbre, amb una anotació en rúbrica «hic» i una paraula esborrada «is iste» (?).

continentur 1. Lib. de Arbor Philosophiae amoris 2. Cantus Raymundi 3 de Gentili et tribus sapientibus» i després d'una clau que abraça tots tres ítems: «in vulgari». Al segon foli de guarda es repeteix la signatura.

Algunes anotacions marginals de lectors de diverses èpoques. Altres intervencions posteriors.

Foli 1r: diverses anotacions, algunes d'esborrades i de difícil lectura. A la part inferior de la pàgina (mà del XVII): «Ex libris Petri Bennaz [...] Llibre damor Compost per lo Illuminat doctor lo sacro y venerable martir Ramon Llul mallorqui». Dibuix molt tosc, a tinta, que representa la il·luminació de Llull, que apareix assegut, sota d'un arbre; a la màniga del personatge: «Ramon Llull». Al peu, sembla que de la mateixa mà, escut de la família Bacó, toscament dibuixat: dues creus unides en camp sembrat d'erminis.

Foli 2r: marge superior, «Est petri ioannis egidii maj· artaniensis Ecclesie vicarij perpetui». Al marge inferior: «Ex libris Petri Bennazar de Massane in theologia baccalaureis et auditoris».

Foli 12r: marge superior, ratllat, «Ex libris Philippi Garau. Auditoris oppidi de Campanet».

Foli 50v, marge inferior, una mà del XVII copia una part de l'èxplicit llatí del *Cant de Ramon* (la mateixa que, d'altra banda, és transcrita pel copista a l'inici del foli 51r).

Foli 51r, una mà maldestra del XV copia un fragment del *Concili* (núm. IV.48 del catàleg de Bonner, v. 1-44).

Foli 51v, de mà semihíbrida amb atracció cap a la bastarda, de mòdul petit (segle XV), recepta mèdica contra «mal de mania»: «A mal de mannia, prenets aquestes coses devall scrites, e gorex. Provatum. / Primerament, de la scorxa de la cascha [...] E mete'n padassets con serà un poch refredat e bany-se'n lo fetge tota hora que·s vulla».

Foli 56r, marge inferior: «Hic liber est Petri Bennazar massane oppidi de Campanet». 56v, exlibris molt esborrat, que segons Galmés (ORL XVIII, p. xix, n. 2) podria dir «Ex libris Jacobi Bennassar oppidi de Campanet».

Foli 57r, les primers línies del text del *Gentil* han estat repassades.

Foli 113r, mà del XIX: «e tambe es impossible un leo Produir animal rational qui es home es impossible Dona produir animal rational y Artig (?) no pot produir animals». I, ratllada una altra anotació que comença: «Finis...»

Foli 113v. Anotacions diverses i *probationes pennae*. Al marge superior del foli, mà del XVII: «Aquest llibre es de Juan Bennasser»; i, a sota, de lletra més antiga i de lectura difícil: «qui volra seber lo libre de qui es. Es de mi pere juan gill». Més avall: «Ex hoc copia

ego Gabriel Roger any 1660». Al marge inferior: «En lani 1633 [la tercera xifra ha estat retocada i no queda clar si és un 3 o un 6] he comprat est llibre jo Juan Bennazar».

El manuscrit es troba en l'actualitat dipositat a la Biblioteca Diocesana de Mallorca, juntament amb tot el fons manuscrit del Col·legi de la Sapiencia.

Descripcions anteriors del còdex: Obrador a Rosselló (1901 II, 481-484); Obrador (1932: 176); Galmés (a ORL XVIII: xviii-xx, i a ORL XX: 307-308); Pérez (2004: 166); Schib (1980: 12-13); Bonner (a NEORL II: xxv).

Apèndix 2. Relació entre el manuscrit S i el manuscrit 4 de la Societat Arqueològica Lul·liana

Al foli 51r, una mà maldestra però amb pretensions artístiques copia un fragment *Del concili*, en concret els primers 44 versos de l'obra. El seu caràcter estrafet fa difícil de dir de quina època pot ser. Galmés la considerava una «lletra grollera del XV.è o XVI.è s.» (ORL XVIII: xix), però és possible que sigui encara posterior.

Amb aquest afegit, S^1 conté les mateixes obres que el manuscrit 4 de la Societat Arqueològica Lul·liana: copiat sobre 59 folis de pergamí, a doble columna, per una mà textual amb una clara atracció cap a la híbrida, que podria ser d'inicis del XV, conté l'*Arbre de filosofia d'amor* (folis 2-53), el *Cant de Ramon* (53-54), i *Del concili* (54-59), en aquest darrer cas una còpia completa, a excepció dels tres darrers versos del poema (el refrany de la darrera estrofa). La coincidència pot ser casual, però hi ha un indici material que relaciona els dos manuscrits.

El còdex de l'Arqueològica té al foli 1 un escut heràldic de la família Bacó en vermell i marró: dues creus vermelles unides en camp de plata sembrat d'erminis negres. Doncs bé, al foli 1r de S, a sota d'un ex-libris de Pere Bennàsser (de qui es parlarà a continuació) i sembla que de la mateixa mà, es va fer de forma matussera un escut de la família Bacó.[33] Crec que aquest fet permet de suposar que els dos manuscrits van estar

33. La presència d'aquest escut de traç esquemàtic a S va passar desapercebuda a Galmés (ORL XVIII: xviii-xx), però ja l'havia remarcat Mateu Obrador, a l'apèndix de Rosselló (1901: II, 482). El mateix Obrador, seguint Bover, feia notar sobre la família Bacó: «Según Bover, acabó en Mallorca aquel apellido, al morir el P. Juan Antonio Bacó en 1 de Enero de 1665, heredando el convento de Agustinos la hacienda de aquella familia (V. *Nobiliario Mallorquín*, págs. 41 y 42). Y si efectivamente es exacto, como afirma el citado autor, que "Bernardo Bacó á últimos del siglo XIII estuvo casado con la hija única de Pedro de Sentmenat, lo que aumentó

junts en algun moment; i, fins i tot, crec que permet conjecturar que potser el fragment *Del concili* que es va copiar en S prové del manuscrit de l'Arqueològica. Allò que ja no gosaria aventurar és que la mà que va copiar aquell fragment sigui precisament la de Pere Bennàsser, que és qui va esbossar l'escut dels Bacó a S.[34]

Apèndix 3. Els possessors moderns del volum

En el volum S hi han deixat força rastres diversos possessors del segle XVII. El més rellevant, el canonge de la Seu de Mallorca i protector de la Causa Pia Lul·liana, Pere Bennàsser (mort el 1693).[35] El 1688 va publicar un *Breve ac compendiosum rescriptum nativitatem, vitam, martyrium, pii heremitae Raymundi Lulli complectens*, adreçat a Innocenci XI, en defensa de l'ortodòxia lul·liana, que, tanmateix, va ser condemnat pel Sant Ofici de Roma el 1690. L'any següent publicà en castellà un memorial al rei Carles II que tradueix parcialment l'obra condemnada.

Al marge inferior del foli 2r hi fa constar la seva condició de «in theologia baccalaureis et auditoris». Hi ha dos altres ex-libris seus: al foli 1r, on sembla que és també l'autor d'un dibuix no gaire afortunat de mestre Ramon i de l'escut de la família Bacó al qual m'he referit; i al foli 56r. Per aquestes anotacions sabem que era originari de la possessió de Maçana, al municipi de Campanet.[36] El còdex li havia arribat potser per via familiar, atès que hi trobem ex-libris de dos altres possessors amb el seu mateix

---

extraordinariamente su opulencia," nada extraño parecería, antes bien muy pertinente y natural, el hecho de que hubiese poseído y conservado éste y otros preciosos códices lulianos la familia Bacó, estando desde tal época estrechamente emparentada con la del mismo Ramón Lull» (*ibid.* 485).

34. La relació existent entre els textos de l'*Arbre de filosofia d'amor* que transmeten els dos manuscrits la va estudiar S. Galmés a la seva edició i va concloure que no eren còpia directa l'un de l'altre (ORL XVIII: xxi).

35. E. Rogent i E. Duran (1927: 234-235) donen la data 1694, que recullen de Bover. Tanmateix, L. Pérez, gran coneixedor de la Causa Pia, situa la data de mort de Bennàsser el 1693 (1991: 19; i *Gran Enciclopèdia Catalana*, vol. III, Barcelona, 1971, s. v.).

36. Pere Bennàsser va posseir també l'actual manuscrit 2007 de la Biblioteca de Catalunya (foli 1r, marge inferior). S'hi relacionen el manuscrit 99-VI-9 de la Biblioteca de la Fundació Bartomeu March (Palma de Mallorca), que conté un *Llibre d'home* «Acabado de copiar y traducir de un libro manuscrito por Muy Iltr. Dr. Pedro Bennazar, pbro. y canónigo de la Sta. Iglesia Catedral de Mallorca, y traducido y copiado per mí abaxo firmado a 20 octubre de 1735 Augustín de Torrella y Truyols» (Pérez 2004: 193, núm. 1436); i el manuscrit 1161 de la Biblioteca Pública de Mallorca, on hi apareixen compilades fragmentàriament diverses obres seves (García-Hillgarth- Pérez 1965: 152, núm. 18).

cognom, dels quals no he sabut trobar cap informació: Jaume Bennàsser (56v, encara que el nom de pila resulta de lectura difícil), que era com ell de Campanet; i Joan Bennàsser, que sembla haver comprat el manuscrit el 1633 (113v, tot i que la tercera xifra ha estat retocada i podria ser un 6).

Al foli 113v una anotació de Gabriel Roger, datada el 1660, diu haver tret una còpia del volum, que no és altra que l'actual manuscrit 4 de la Biblioteca de Sant Francesc, de Palma, que transmet el *Llibre del gentil* (copiat en efecte de S, NEORL II: xxvii), i l'èxplicit del qual declara: «Aquest libre fonch copiat y finit en lo any de la Nativitat del Señor del mes de janer vuy que contam als 3 de mil sis-cents sexanta-tres per mi Gabriel Roger».

Apareix dues vegades l'ex-libris d'un Pere Joan Gil, vicari d'Artà (foli 2r i 113v), possessor també del manuscrit Ll 1 de l'Arxiu del Regne de Mallorca («Maioricensis ecclesie vicarii», f. 3). Finalment, de la mateixa població que els Bennàsser, és Felip Garau, «auditoris oppidi Campanet» (12r), que podria ser l'eclesiàstic que retrobem aprovant la impressió d'una *Ars iuris* i d'un *Arbor imperialis* (setena part de l'*Arbor scientiae*) a Mallorca el 1745.

En una data indeterminada, però posterior a tots aquests possessors, el manuscrit ingressà a la biblioteca del Col·legi de la Sapiència (fundat el 1633 pel canonge Bartomeu Llull; Pérez 2004: 153), d'on ja no s'ha mogut. Actualment, els fons manuscrits de la Sapiència són dipositats a la Biblioteca Diocesana de Mallorca.

ALBERT SOLER
Centre de Documentació Ramon Llull
Universitat de Barcelona

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

ARNALL JUAN, M. J. (2002) *El llibre manuscrit*, Barcelona, Edicions de la Universitat de Barcelona / Eumo Editorial.

BADIA, L., J. SANTANACH & A. SOLER (en premsa), «Le rôle de l'occitan dans la production et la diffusion des oeuvres de Raymond Lulle (1274-1289)», dins *VIIIe Congrès de l'Association Internationale d'Études Occitanes. «Dans le concert européen, la voice occitane». 12-17 septembre 2005*. En premsa a Presses Universitaires de Bordeaux.

BATALLA, J., ed. (2004) Ramon Llull, *Lo desconhort. Cant de Ramon*, ed. Josep Batalla, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edèndum («Exemplaria Scholastica», 1).

BOHIGAS, P. (1965) *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña. Período gótico y renacimiento*, vol. I, Barcelona, Asociación de Bibliófilos de Barcelona.

BONNER, A. (1998) «Ramon Llull: autor, autoritat i il·luminat», dins J. Mas i Vives, J. Miralles i Monserrat i P. Rosselló Bover, eds., *Actes de l'Onzè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes. Palma (Mallorca), 8-12 de setembre del 1998*, vol. I, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 35-60.

— (2002) «L'Art de Llull com a alternativa a l'aristotelisme parisenc», *Taula*, 37, pp. 11-19.

ENC: *Els Nostres Clàssics*, Editorial Barcino, Barcelona.

GARCÍA PASTOR, J., J. N. HILLGARTH & L. LORENZO PÉREZ MARTÍNEZ (1965), *Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma*, Barcelona/Palma, Biblioteca Balmes-Biblioteca Pública de Palma.

GIMENO BLAY, F. (1991) «A propósito del manuscrito vulgar del trescientos, el escurialense K.I.6 y la minúscula cursiva libraria de la Corona de Aragón», *Scrittura e Civiltà*, XV, pp. 205-245.

HASENOHR, G. (1990) «Les romans en vers», dins H.-J. Martin & J. Vezin (dirs.), *Mise en page et mise en texte du livre manuscrit*, París, Éditions du Cercle de la Librairie-Promodis, pp. 245-263.

HILLGARTH, J. N. (1998) *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, Barcelona, Curial Edicions / Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Textos i Estudis de Cultura Catalana», 61).

LLULL DB: BONNER, A. (dir.) *Base de dades Ramon Llull*, Barcelona, Centre de Documentació Ramon Llull, Universitat de Barcelona. [<http://orbita.bib.ub.es/llull>]

MOG: SALZINGER. I. (ed.) *Raymundi Lulli Opera omnia*, 8 vols., Magúncia, 1721-1742.

NEORL: *Nova Edició de les Obres de Ramon Llull*, Palma de Mallorca, Patronat Ramon Llull, 1990-...

OBRADOR I BENNASSAR, M. (1932) «Notes per a un catàleg d'alguns còdexs lul·lians de les biblioteques de Palma de Mallorca», *Estudis Universitaris Catalans*, 17, pp. 166-183.

ORL: *Obres de Ramon Lull, edició original*, 21 vols., Palma de Mallorca, 1906-50.

PERARNAU I ESPELT, J. (2001) «L'*Apologia de versutiis atque peruersitatibus pseudotheologorum et religiosorum ad magistrum Jacobum Albi, canonicum dignensem* d'Arnau de Vilanova: edició i estudi; i transcripció del *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus...*», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 20, pp. 7-348.

PÉREZ MARTÍNEZ, L. (1991) *La Causa Pia Lul·liana. Resum històric*, Palma de Mallorca, Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca (núm. 13).

— (2004) *Els fons manuscrits lul·lians de Mallorca*, ed. Albert Soler; pr. Fausto Roldán i Anthony Bonner, Barcelona / Palma de Mallorca, Universitat de Barcelona / Universitat de les Illes Balears («Col·lecció Blaquerna», 4).

PETRUCCI, A. (1983) *Il libro manoscritto*, dins Alberto Asor Rosa, *Letteratura italiana, vol. 2: Produzione e consumo*, Torí, Einaudi Editore, pp. 499-524.

RICE, E.F., jr. (1972) *The prefatory epistles of Jacques Lefèvre d'Étaples and related texts*, Nova York-Londres, Columbia University.

ROGENT, E. & E. DURÁN (1927) *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans («Estudis de bibliografía luliana publicats en celebració del sisè centenari de la mort de Ramon Lull», 2).

ROL: *Raimundi Lulli Opera Latina*, Palma / Turnhout, Brepols, 1959-...

ROMEU I FIGUERAS, J. (1991) *Quatre lectures de poesia medieval. Ramon Llull, Jordi de Sant Jordi, Ausiàs March, Joan Roís de Corella*, Barcelona, La Magrana («L'Esparver Llegir», 33), pp. 12-41.

ROSSELLÓ, J., ed. (1901-1903) Ramon Llull, *Obras de Ramón Lull*, 3 vols., Palma de Mallorca.

RUBIÓ I BALAGUER, J. (1960) «Introducció a l'*Arbre de filosofia d'amor*», dins *id.*, *Ramon Llull i el lul·lisme*, pròleg de Lola Badia, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat («Obres de Jordi Rubió i Balaguer», II), pp. 324-351.

SEBASTIÁN, S. (1968) «La iconografía de Ramon Llull en los siglos XIV y XV», *Mayurqa*, 1, pp. 25-62.

SCHIB, G., ed. (1980) Ramon Llull, *Arbre de filosofia d'amor*, Barcelona, Barcino («Els Postres Clàssics»).

SOLER, A. (1992-93) «Els manuscrits lul·lians de Pere de Llemotges», *Llengua & Literatura*, 5, pp. 447-470.

— (1993) «Ramon Llull and Peter of Limoges», *Traditio*, 48, pp. 93-105.

— ed. (1995) Ramon Llull, *Llibre d'amic i amat*, Barcelona, Barcino («Els Nostres Clàssics», B 13).
— (2004) «L'escriptura de Guillem Pagès, copista de manuscrits lul·lians», *Studia lulliana*, 44, pp. 109-122.
— (2005) «Difondre i conservar la pròpia obra: Ramon Llull i el manuscrit lat. paris. 3348A», *Randa*, 54, pp. 5-29.
— (2006) «Estudi històric i codicològic dels manuscrits lul·lians copiats per Guillem Pagès (ca. 1274-1301)», *Arxiu de Textos Catalans Antics*, 25, pp. 229-266.
STIRNEMANN, P. (1990) «Fils de la vierge. L'initiale à filigranes parisienne: 1140-1314», *Revue de l'Art*, 90, pp. 58-73.